

A palóc népköltészet legújabb termékeit, vagyis a kötött és kötetlen szövegeket, dallamokat egyszerű (bármilyen szakszerű) följegyezéssel ezután lehetetlen kellően értékelni, csak a több ízben visszajátszható hangfelvételek lehetnek mérvadóak, amelyekben olyan jellemvonások észlelhetők, amelyeket egyszerűen, tollal papíron, nem lehet megörökíteni. A dallam vagy a szöveg előadás közben — az éneklés vagy mesemondás folyamán — részletfinomságokkal, kísérő jelenségekkel bővülnek, s egyéb meghatározó tényezők bukkanhatnak elő. Természetesen — a kótírás és szövegközlés hűsége, pontossága érdekében — a nyomdai jeleknek, eljárásoknak eme követelményekhez kell igazodniuk.

Végül felvetődik a kérdés: mi a palóc elem, palóc jelleg a népzeneben és a népköltészetben?

A felelet sokrétűen kínálkozik. Alanyi válasz: amit annak érzünk a helyi hagyományból. Sűrített válaszunk: minden olyan alkotást palócnak kell tartanunk, amelyik olyan magas színvonalon közismert, amit hasonló más vidéki meg sem közelít; palóc egyedi értékjelzés az olyan változat, amelyik valamennyi ismert közül a legjobb és feltétlenül palóc eredetű; a népköltészet egykori neves helyeiről (Mátra vidék, Karancs, Parád, Mezőkövesd stb.) ismeretesek és ottan lejegyezték először; a helyszíni adottságok kizárólagosan valamelyik palóc helyre utalnak: és végül, ha a népköltészet hordozó-, tartópillére, a nyelv, palóc.

Bármely szempont érvényesítése révén a palóc népművészet, — költészet, -zene, díszítő művészet — szellemi életünk területén jelentős helyet foglalnak el.

A palócjelleg mennyiségi és minőségi követelmény: mindenképpen minőségi eredmény.

Céhmester Erzsébet

Népi játék — színpadon

A múlt emlékei — elsősorban a hagyományok — veszendőben vannak, egyre inkább szükségessé válik a mentésük. A földre temetett tárgyak még évezredek múlva is előkerülhetnek, de hol lesznek már akkor a szellemi értékek, melyeket elődeink nemzedékről nemzedékre örökítve hagytak ránk? Eltűnnek a népdalok, feledésbe merülnek a népi játékok, szokások. Már az idősebbek is csak gyermekkori emlékként őrzik őket, vagy még inkább szüleik elmondása alapján.

De a szájhagyományok kora lejárt. Felváltotta a technika modern eszközeivel rendelkező kor. A ma élő, idősebb korosztály az, amely még meg tudja menteni az elődök szellemi vagyonát, ha felismeri, értékelni tudja ennek a munkának jelentőségét.

Napjainkban egyre inkább terjed a helytörténetírás; sok esetben egyszerű emberek is tollat fognak, hogy falujuk eseményeiről krónikát írjanak, vagy a múltat felkutatva megörökítsék, hogyan élt, fejlődött helységük az elmúlt századokban. Ezek az írások ma még elég szűk körben ismertek, csak a szakértők olvassák őket, nem a nagyközönség.

Ezért figyelemreméltó a nemtiek kezdeményezése. Ők ugyanis nem elégedtek meg a múlt írásba rögzített, „passzív” felidézésével; valami újat teremtettek. Életrekellették, eljátszották a színpadon a múlt egy darabkáját, a régi nehéz idők legüdítőbb színfoltját: a lakodalmat.

Milyen ünnep is volt valaha a lakodalom! Valóságos szertartások sorozata előzte meg a lagzit, heteken át. Ez volt a nép „királyi” szórakozása: szertartásmesterei a

vőfélyek, násznagyok, akik nagy, verses szónoklatokkal, rigmusokkal vezették be minden mozzanatát az eseménysorozatnak. A színpadon azonban a hetek felvonásközi szünetekké rövidültek, s a lakodalmi mulatság is csak néhány táncig tarthatott. Mégis . . . Annyira szemet-lelket gyönyörködtető volt, hogy prózai szavakkal szinte lehetetlen érzékeltetni szépségét.

A népviselet

Szemünknek ez volt a legszebb, főként a nők ruházata. Zsinórozással díszített, színes, bő rakottszoknya, alatta még öt-hat alsószoknya, szintén színes. Fehér, áttört-hímzéssel és csipkével díszített ingváll, (blúz) ugyanolyan kötény. Vállukon színes, virágos, rojtos selyemkendő, melyre kihajtva fehér, hímzett szalag van, keresztben a mellükön. Nyakukon „galáris”, többsoros, színes gyöngyfűzér. A lányok fekete, pán-tos cipőt viseltek, fehér harisnyával. Hajukat szalaggal befonva, koszorúalakban tűzték a fejükre. Az asszonyok öltözete abban különbözött a lányokétól, hogy ők csizmát viseltek, s a menyecskék díszes, magas fejkötőt, amely csipkéből és gyönggyel hímzett szalagokból van összeállítva, hátul pedig csokorra kötött, tarkahímzéses széles szalag díszíti; két ága derékon alul ér, néha a szoknya aljáig is. Az idősebb asszonyok érdekes módon megkötött kendőt viseltek a fejükön.

Legszebb a hófehér menyasszonyi ruha. Hímzés díszíti, de az is fehér, ugyanilyen a vállkendő is. Csak a rakottszoknya és a kötény alját díszítették színes szalagokkal. A magas, fehér, pártaszerű koszorún is vannak színes virágok, aranyozott díszítés és rövid, fehér fátyol. Kezükben tartották a nők zsebkendőjüket, melyet színes hímzés ékesít, csak a menyasszonyoké fehér.

A férfiak fehér, hímzett inget, fekete csizmanadrágot és fekete, rövid, derékig sem érő mellényt viseltek, piros, kihajtott galérral. A nadrág és a mellény zsinórozással, s pitykével díszített.

Mindezt fáradságos munkával kellett a nemti asszonyoknak előállítani, hiszen már hosszú évtizedek óta nem hordanak a faluban népviseletet. Aki megőrizte a régit, az szerencsés volt; akinek csak egy-egy darabja volt meg, a többit pótolni kellett. Sokat dolgoztak, mire készen állt a lakodalmas szereplőgárda egész ruhatára.

Beszédük

Ha az eredetiséget keressük, legjobban ez mutatja, mennyire otthon voltak a színpadon is; nem játszották, élték szerepüket. Nincs az a színész, aki olyan természetességgel, a palóc nyelv olyan ismeretével játssza el, mint az, akinek ezért nem kell színészkednie. Úgy szóltak a színpadon is, mint otthon, egymás között. A fiatal szereplők, akik már az iskolában elszoktak a tájnyelvtől, néha elfeledkeztek róla, hogy ők most a század elején élnek, de azért könnyen hozzáigazították beszédüket anyáik nyelvéhez. Az anyák ajkáról oly természetesen folyó palóc beszédből egy kis részlet; a menyasszony és a vőlegény anyjának párbeszéde, a leánykérés:

„PIROS: Oszt te Marcsa, hát messe kérdezed mé gyöttem?

MARCSA: Maj memmondod Piros.

PIROS: Hát én azé gyöttem vóna, hogy . . . hogy is kezgyem csak . . .

MARCSA: Az elejin Piros.

PIROS: Hát, tudod, a Pista fiam küdött, de én magam is szívesen gyöttem. Ők má mebbeszéték Boriskával, aszonta győjtek nyugodtan. Arrul van szó, hogy mekkérem a jányod kezit a fijamnak, Pistának.

MARCSA: Hát Piros, ha a két fiatal úgy akarja, én nem véték ellene.

PIROS: No, Boriska, elgyössz-e a fijamho, jányunknak?

BORISKA: El Piros néni. Nem kell nekem senki más, csak ő.”

Megegyeznek, hogy vasárnap jönnek a kendőért, hozzák a gyűrűt. Ez már ünnepestés aktus, nem maradhatnak ki belőle a játék legszebb, legmegragadóbb elemei a

Dalok

Úgy válogatták őket össze, hogy jellegzetesen nemti legyen minden dal, tehát olyan, melyet más falvakban nem, vagy más változatban ismernek. Ha a szöveg meg-
egyezik, úgy az eltérés a dallamban van. Éneklésük nagy zeneérzékről tanúskodó,
előadásmódjuk lendületes, vidám. Aki hallotta, nem tudja feledni dalaikat; az előa-
dásan pedig átragadt jókedvük az egész hallgatóságra. A végén velük énekelté min-
denki a szünni nem akaró taps közepette. De egyelőre még a kendővivésnél tartunk.

Mintha figyelmeztetni akarnák a leendő menyasszonyt e fontos lépésre, az el-
jegyzés előtt, úgy csendül fel a nóta:

Jól gondold meg kislány elejít utólját,
Hogy kivel kötöd be a két szemed világát
Mert nem kölcsön kenyér, hogy azt visszaadjuk,
Se nem piros alma, hogy kétfelé vágjuk

A kis menyasszony úgy érzi, ő jól meggondolta. Elfogadja a gyűrűt, s átadja a
szép, hímzett kendőket. Mire véget ér a ceremónia, csak úgy lángol az arca az izga-
lomtól és örömtől. Nagyon stílusos, hogy a vőlegényes ház népe, a kendővivő asszo-
nyok, élükön a boldog vőlegénnyel, ezzel a dallal vonulnak el:

Sej piros lánggal ég a babám orcája
De sok csókot raktam rá éjszakára,
Ébennem is lánggal ég a szerelem,
Sej, nyugodalmas jó éjszakát kedvesem!

Az csküvő előtti napokban a vőlegény megbízottai, a vőfélyek elmennek a meny-
asszonyos házhoz, természetesen számos nőrokonnal együtt, hogy elhozzák a meny-
asszony ágját. Az asszonyok dala már messziről hallatszik:

Végigmentem kismemtiben, zsinóros a szoknyám,
Szembejött rám a szeretőm, nevetve szólt hozzám.
Rég megmondtam barna legény keress mást magadnak,
Engem pedig ne csalogass, ne tarts galambodnak!

Az első vőfély hosszú rigmust mond az ágykéréshez, melyet így fejez be:

Instájjuk hát mink most az egész háznépet,
Hogy adnának nekünk egy jó, puha fészket
Amelyben a galamb párjával aludna,
Fáradsága után békével nyugodna.

Az ágyvivők tréfás jelenetet rendeznek: egy kis játékot a játékban. „Tojjukeres-
kedők”-nek adják ki magukat; ócsárolják a tollat, ahogy csak tudják, úgy alkudoznak
rá. Végül csak megszületik az egyezés: a lánykiadó, aki a menyasszony rokona, és
a „tojjukereskedő” egymás kezébe csapnak. Vállukra veszik az ágyneműt és indulnak.

Kifelé menet az országszerte ismert „Este viszik a menyasszony ágját” kezdetű
dalt éneklük. A vőlegényes háznál már várják őket az ágyvető asszonyok és a vőle-
gény anyja. A vidám nótával érkező csapat lerakja az ágyneműt. Beszélgetnek, ka-
láccsal, borral kínálják őket. A menyasszony egyik nőrokona megkérdezi a vőlegény
anyját:

„SÍPOSNÉ: No, ágyomasszony, mevan-e elégedve a hómival?

PIROS: Hát, Mariskám, memondom én úgy, ahogy van. Én mé jóformán messe
néztem. Mer a nem is fontos, hogy mi van, csak a menyecske bevájják!

ANNUS: Tuggya-e, Piros asszonyom, nagyon jó jány a Boris. Jó asszony lesz abbó!

PIROS: Tuggyátok-e, maj mevvállassza hét tél me hét nyár, hogy jó lesz-e vagy nem.

ILONKA: Igaza van sógorasszony!

PIROS: Énekeljünk asszonyok, mer az ágyvetés úgy szép!

Már minálunk az jött a szokásba
Becsalják a legényt a komrába,
Gyere fiam, itt egy szekrény vászon,
Neked adom, csak vedd el a jányom.
Fűnek-fának kínálja a lányát,
Hogy az egér rágja meg a vásznát
Gyere fiam, itt egy tál rétes
Kóstold meg csak, jaj de nagyon édes!

Multság ez már a javából. Úgy végzik az ágyvetést, hogy minél tovább tartson, s jönnek a szebbnél szebb dalok egymás után:

Haragszik az édesanyám, hogy én megházasodtam,
Hogy én az ő hajlékába ilyen szegény lányt hoztam.
Szegény a lány édesanyám, de gazdag a szerelme,
Fertá fődnél is többet ér a ragyogó fekete szeme.

A pajkos legények is be-belopakodnak: köcsögöt dugnak a szalmazsák alá, s az ott sündörgő kisgyerekeket dobálják bele a dunnába; az asszonyok nem győzik őket kizavarni. Akkor meg kívülről hallatszik be vidám nótájuk:

Pici fának pici a virága
Kicsi az én szeretóm dunnája
Egész éjjel húzódok alája,
Mégis kivan a gyöcsgaryám szára.

Elérkezik az esküvő napja. A menyasszony — leánypajtásaival — „bukrétákat” kötöz. Minden legénynek jut rozmaring a kalapjára, mellényére; a lányoknak is ez van a hajukba, ruhájukra tűzve. A bukrétákat is csak hosszas alkudozás után kapják meg a vőfények, de ez az alku is tele van rigmusokkal, lakodalmi versekkel. Természetesen a dalok sem hiányoznak, hiszen ez már a lagzi, a multság napja:

Karikába hajlik a rozmaring ága
Kimulatom és magam a Varga Boris lagzijába.
Dülöngözők jobbra balra, mert be vagyok rúgva
Barna lány a babám, nem tehetek róla.

Szép jelenet, mikor a menyasszony, — akit már nagyon szeretnének látni leánypajtásai menyasszonyi ruhájában — bevezetik közéjük. Körülcsoválják, ahogyan ez ilyenkor szokás, majd helyette és vele együtt énekelik a dalt:

Lánypajtásim reám nézzetek
Mint menyasszony úgy tekintsetek,
Mert menyasszony már az én nevem
Véget ér a szép leányéletem.

Jön a menyasszonybúcsúztatás megindító szertartása; menni kell az esküvőre. Itt a búcsúztató versek nagyjából megegyeznek a más vidékeken szokásos búcsúztatókkal, csupán apró, lényegtelen eltérések vannak minden faluban.

Az ifjú párt alakító fiatal házaspárnak csak néhány hónapja volt az igazi esküvője. Talán azért is tudták olyan igaz átéléssel játszani szerepüket. Igazi volt a boldogság szemük egymásra ragyogásában, de igazi volt a búcsúztatás okozta könny is a menyasszony szemében. Átérezte még — vagy már? — a szülői háztól búcsúzó lány fájalmát. A multságra vágyó vendégsereg azonban igyekezett vidám nótájával eloszlatni a búcsúzás okozta szomorúságot. Esküvőre ezzel a dallal indultak:

Száll a daru, száll a daru
Sej, fenn a levegőben
A menyasszony, a vőlegény
Most megy az esküvőre.
A menyasszony két orcája
Olyan, mint a rózsa
Rajta van a, ráillik a
Sej, a vőlegény csókja.

És az országszerte ismert „Barna kislány, jól gondold meg magadat . . .” Ugyan-csak ismert az „Ez a kislány akkor sír, mikor koszorú van a fején” — kezdetű is, valamint a vőlegényes háznál, megérkezésükor énekelt dal, melyet ilyen változatban énekeltek:

Piros néni győjjön csak ki,
Az ajtóját nyissa csak ki.
Itt hozzák a legszebb menyit
Varga Boris kökény szemit

Még néhány vidám nóta — a fiatalabbak már táncolnak is — majd kezdődik a vacsora. Az első vőfély minden tál étel előtt verset mond. Ezeket a rigmusokat általában minden faluban ismerik, bár többféle változatban. Mégsem lehet jellegzetesen helybelinek mondani egyik változatot sem, mert mindenütt nyomtatott füzetekből tanulják a vőfélyek, násznagyok. Természetesen a helyi szokások és az egyéni izlés sokat változtat a szövegeken.

A nemti játékosok a prózát is rögzítették és minden szereplő szigorúan betartotta a kötött szöveget. Ezt azonban a nézők nem is vették észre, olyan természetes volt, például mikor a háziasszony kínálhatta vendégeit „mákos ferentő”-vel, borral, mintha otthon lett volna, a saját házában.

Hagyományos játék lakodalmakban — így itt sem maradhatott el — a szakácsnő megjelenése, aki megégette kezét a forró kása gőzével és pénzt kér a vendégektől orvosságra. Hullanak a forintok, tízesek, húszasok a nagy szűrőkanálba, de még borral is orvosolják a sok munkában kifáradt főzőasszonyt, hogy végül is nótára gyűjt, táncra perdül ő is. Ez a kis intermezzo jól érzékelteti az egész játék vidám, természetes, könnyedségét.

Ugyancsak országonként ismert részlet következik: a menyasszonytánc. A férfiak pénzzel, a nők többnyire színes, szép kendőkkel „fizetnek be” hogy táncolhassanak a menyasszonnyal. Először a legközelebbi rokonai táncolnak vele, (keresztanyja, testvére, stb.). A keresztanyának egyébként is nagy szerepe van a lakodalomban. Például a menyasszonyt az esküvőre is a keresztanyja vezeti.

A menyasszonytánc azzal fejeződik be, hogy a vőlegény veszi át a táncban alaposan kifáradt menyasszonyt és kivezeti. A vendégsereg mulat tovább, tánc, vidámság, nóta reggelig. A színpadon pedig addig, míg a közönség újra meg újra felhúzatja a függőnyt, mert nem tud betelni az élménnyel: a színpompás népviseletbe öltözött, régi szép népdalokkal mulató lakodalmos vendégsereg látványával.

Nemtiben valamire rádöbben a nép: hogy a dalok, táncok, amelyeket gyermekeik már nem is ismernek, mennyi színt, eleveniséget, szinte művészi szépségeket rejtenek magukban, csak újra, fel kell fedezni őket; hogy a viselet, melyet sutba dobtak, hogy modernabb, korszerűbb öltözködéssel cseréljék fel, — szép volt. S ha nem is arra való, hogy abban járjanak, mert az már valóban nem kényelmes és célszerű, de arra igen, hogy megőrizzék, mint kedves emléket, a régi népszokásokkal együtt.

Örvendetes jelenség, hogy erre a nép maga eszmélt rá. Míg régen népművelőknek, néprajzosoknak kellett felkutatni az ilyen népszokásokat, s megszervezni, ha életre akarták kelteni a hagyományokat, itt az ötlet is, a kivitelezés is a falu népének érdeme. Ha kaptak is egy-két tanácsot hozzáértő emberektől, az édeskevés volt ehhez a nagy munkához.

Kezdeményezői az idősebb asszonyok voltak, de a fiatalok lelkes munkája is hozzájárult, hogy sikeresen rekonstruálták a régi nemti lakodalmat.

A régi viseletet, a régi szokásokat évekkel ezelőtt már szinte szégyellte a falu népe. Szerették volna eltemetni, a múlt minden emlékét, mert nehéz és gondterhelt régi életükre emlékeztette őket. Mióta azonban a televízió jóvoltából megismerték a felkutatott régi dalok szépségét, a népi hagyományok szellemi kincsét, bennük is felmerült a vágy: jó lenne megőrizni, feleleveníteni, ami szép volt.

Megőrizni. Ez lenne a fontos, mert bármilyen szép is volt az előadás, végetért. Csúpan néhány fénykép őrizi a legszebb jeleneteket. Tudják ezt a szereplők, s ezért újabb tervük van: szeretnék, ha filmre vihetnék a nemti lakodalmast.

De ehhez ők már nem elegendők; megérdemelnék, hogy illetékes helyen felfigyeljenek rájuk és megkapják hozzá a kívánt segítséget.